

le büyük bir cesaret göstermişti. Öte yandan Osmanlı ordusu fazla bir güçle karşılaşmadan Dimışk'a kadar ilerledi. Yavuz Sultan Selim önce Tomanbay'a bir mektup yollayarak onu kendisine itaat etmeye çağırdı. Suriye'den gelen bilgiler Kahire'de büyük bir paniğe yol açmıştı. Tomanbay durumu yatıştırmak için büyük gayret gösterdi. Yavuz'un gönderdiği mektubun üzerinden bir ay geçmişti; bu defa on beş kişilik bir Osmanlı elçilik heyeti 10 Aralık 1516'da Kahire'ye geldi. Heyetin getirdiği ikinci mektupta Tomanbay'a barış teklif ediliyor ve şartları kabulü halinde Gazze'den Mısır'a kadar uzanan yerlerde Osmanlı sultanının nâibi olabileceği, aksi takdirde Osmanlı ordusunun Mısır'a yürüyeceği bildiriliyordu. Tomanbay teklifi kabul etmeyi düşünüyordu; ancak Suriye'de yenilen emirlerin intikam hırsı ve Osmanlı hükümdarının mektuplarındaki ağır ifadeler onu bundan alıkoymuş ve Osmanlı elçilerinin öldürülmesini emretti. Bu esnada, daha önce Tomanbay'ın Gazze'ye yardım için gönderdiği Canbirdi Gazâlî kumandasındaki Memlük ordusu, Vezîriâzam Sinan Paşa'nın emrindeki Osmanlı ordusuna yenildiğinden Canbirdi yanında az sayıdaki askerle birlikte Kahire'ye döndü. Artık Osmanlılar'ın Mısır'a hücum edeceği açıktı. Tomanbay büyük bir gayret göstererek bozgunlardan artakalan Memlük ordusunu derleyip toparlamaya çalıştı. Başlangıçta Osmanlı ordusunu çölün bittiği yer olan Sâlihiye mevkiinde karşılamak düşüncesindeydi. Çünkü Osmanlılar çölü geçerken çok yorgun düşeceklerdi ve bu da iyi bir fırsat demekti. Fakat Memlük emirleri onunla aynı fikirde değildi. Sonunda savaşın Kahire dışındaki Ridâniye'de yapılması kararlaştırıldı. Bunun üzerine bölgede derin siperler kazıldı ve İskenderiye ile Kahire Kalesi'ndeki bazı topraklar getirilip buralara yerleştirildi.

Tomanbay bu hazırlıkları yaparken Osmanlı ordusu Dimışk'tan hareket etti. Bir süre sonra Gazze'de bütün ordu bir araya geldi ve çölü geçmek üzere yola çıktı. 22 Ocak 1517'de Ridâniye'ye ulaştı ve Memlük ordusunun karşısında mevzi tuttu. Yavuz Sultan Selim ordusunu ikiye bölerek bir grubun Memlükler'in beklediği yönden, diğer grubu Mukattam dağının çevresinden dolaştırıp yandan hücum etmesini sağladı. Osmanlılar'ın elindeki hafif toprak ve piyadelerin kullandığı tüfekler savaşın kaderini belirledi. Bir ara Tomanbay yanındaki birliklerle cesurca bir hücum kalkıp Osmanlı ordusunun merkezine yüklendi. Ancak başarısız olunca Hadım Si-

nan Paşa'nın kumanda ettiği sağ kanat üzerine yürüdü, bu harekât sırasında Sinan Paşa öldürüldü. Bununla beraber Memlük ordusu tam anlamıyla dağılmıştı. Tomanbay dağılan birlikleri toplamak için Saîd tarafına doğru geri çekildi. Savaşın bir gün sonra Osmanlı ordusu Kahire'ye girdi. Fakat 28 Ocak gecesi Tomanbay etrafına topladığı 10.000 (veya 7000) kadar askerle âniden şehre geri döndü. Yapılan sokak savaşları neticesinde Kahire'nin büyük bir kısmını ele geçirdiyse de bu başarısı uzun sürmedi ve şehirde sadece üç gün tutunabildi; Osmanlılar'ın ağır baskısı karşısında şehri terketmek zorunda kaldı. Nil'i gemiyle geçip Saîd taraflarına gitti. Fakat Tomanbay'ın mücadeleden vazgeçmeye niyeti yoktu. Bu sebeple yine asker toplamak amacıyla hazırlıklara girişti; bir taraftan da Yavuz Sultan Selim'e elçi yollayıp barış teklifinde bulundu. Osmanlı sultanı bir antlaşma metni hazırlayıp Tomanbay'a gönderdi, ancak elçiler yolda öldürüldü. Muhtemelen Tomanbay bu manevralarla etrafına daha fazla kuvvet toplanması için zaman kazanmak istiyordu. Yapılan üçüncü savaşı da Osmanlılar kazandı. Tomanbay kendisi için güvenli olduğunu düşündüğü Terrüce bölgesine kaçtı. Burada ihanete uğrayarak yakalandı ve zincirlerle bağlandıktan sonra kendisini almaya gelen Osmanlı birliklerine teslim edildi (30 Mart 1517). Yavuz Sultan Selim'in huzuruna getirildiğinde bir hükümdar gibi karşılandı. Cesaretinden dolayı Tomanbay'ın bağışlanacağı düşünüldürken artık halkın ondan ümidini kesmesi ve yeni bir isyan ihtimalinin ortadan kaldırılması gibi gerekçelerle, özellikle de Canbirdi ve Hayır Bey'in tavsiyeleriyle yakalandıktan on dört gün sonra 21 Rebîülevvel 923 (13 Nisan 1517) tarihinde Kahire kapılarında Bâbüzüveyle'de asıldı. Cesedi üç gün asıldıktan sonra törenle amcası Kansu Gavri'nin kendisi için yaptırdığı medreseye defnedildi. Kaynaklarda Tomanbay'ın son derece cesur, mücadeleye azmi kuvvetli, hayır sahibi, edepli, dindar olduğu ve bazı haksız vergileri kaldırdığı belirtilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühür*, V, 102-177; Şükri-i Bitlisi, *Selîmnâme* (nşr. Mustafa Argunşah), Kayseri 1997, s. 263-286; Hadîdî, *Tevârih-i Âli-Osmân* (nşr. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 410-416; İbn Zübül, *Âhîretü'l-Memâlik* (nşr. Abdül-mün'im Âmir), Kahire 1962, s. 22-145; Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Selîmnâme* (nşr. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 196-202; S. Lane-Poole, *History of Egypt in the Middle Ages*, London 1924, VI, 352-355; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 287-291; İbrâhim Ali Tarhan, *Mısır fi 'aş-*

ri devleti'l-Memâlik-i'Çerâkise, Kahire 1960, s. 180-199; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 135-141, 152-190; N. İvanof, *el-Fethü'l-Ösmâni li'l-akâtiri'l-Arabiyye* (trc. Yûsuf Atâullah), Beyrut 1988, s. 67-70; Kâzım Yaşar Kopraman, "Memlükler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, VI, 528-540; Ahmed Abdurrahîm Mustafa, "el-'Arab fi zillî'r-râbi'tati'l-Ösmâniyye", *el-'Alâkâtü'l-Arabiyye-tü't-Türkiyye*, [baskı yeri yok] 1991, I, 120-121; Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-'Asrû'l-Memâlikî fi Mısır ve's-Şâm*, Kahire 1994, s. 199-206, 272; Enver Zakleme, *el-Memâlik fi Mısır*, Kahire 1995, s. 89-92; D. Ayalon, "The End of the Mamlûk Sultana-te", *St.I*, LXV (1987), s. 125-148; Feridun Emecen, *Zamanın İskenderi, Şarkın Fatih: Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010, s. 251-298; a.m.f., "Ridâniye Savaşı", *DİA*, XXXV, 87-88; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Tomanbay", *İA*, XII/2, s. 54-57; P. M. Holt, "Tuman Bâi", *EI²* (İng.), X, 621-622.

CÜNEYT KANAT

TOMAR-I TURUK-I ALİYYE

(طومار طرق عليّيه)

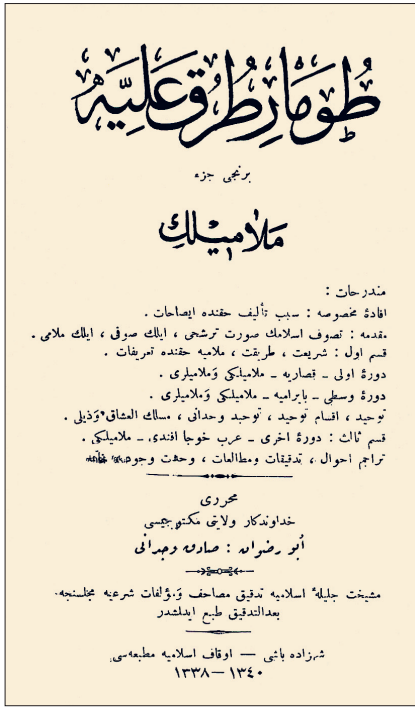
Sâdık Vicedânî'nin

(ö. 1939)

tarikatlara ve silsileleriyle ilgili eseri.

Kitapta Kâdiriyye ve Halvetiyye tarikatları şubeleri ve silsileleriyle ele alınmış, ayrıca bazı tasavvuf kavramlarının açıklamasına yer verilmiştir. Müellif önsözde (ifade), büyük tarikatların silsilenâmelerini içeren bir külliyyat meydana getirmek amacıyla çalışmalara başladığını belirttiğinden sonra eserini istilahlar ve silsileler şeklinde iki kısım halinde planladığını, birinci kısma *Kâmûs-ı Turuk-ı Aliyye*, ikinci kısma *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* adını verdiğini kaydeder. Ancak müellifin bu planını tam olarak gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Nitekim *Kâmûs-ı Turuk-ı Aliyye* serisi halinde yayımlanmış herhangi bir eser bulunmamaktadır. Sâdık Vicedânî'nin bu kısma ait olduğunu belirttiği (*Tomar-Melâmîlik*, s. 13) sûfî ve tasavvuf kavramlarına dair eseri, *Sûfî ve Tasavvuf Kelimelerinin Asıl ve Menş'e'leri Hakkında Tedkîkât ve Muhâkemât* adıyla (İstanbul 1340-1342) *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* serisinin dördüncü kitabı olarak neşredilmiştir. Bu serinin ilk üç kitabı *Melâmîlik* (İstanbul 1338-1340), *Kâdiriyye Silsilenâmeleri* (İstanbul 1338-1340) ve *Halvetiyye Silsilenâmeleri* (İstanbul 1338-1341) başlıklarını taşır.

Tomar-ı Turuk-ı Aliyye serisine *Melâmîlik* kitabıyla başlamasının özel bir sebebi bulunmadığını, Melâmîlik'le ilgili notlar diğerlerinden daha önce hazırlandığı için seriye bununla başladığını söyleyen

Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'de Melâmîlik'e dair risâlenin iç kağıdı

müellif, tarikatlar serisi içinde yer verilmiş olsa da Melâmîliğin aslında müstakil bir tarikat değil değişik tarikatlarda ama- ca riyasızca ulaşmak için benimsenen bir yol ve meşrep olduğunu vurgular. Kitabına tasavvufun kaynağı hakkında Hıristiyanlık, İnan, Hint veya Yunan etkisinden söz eden şarkiyatçıların yanıldığını belirterek başlayan Sâdik Vicdânî tasavvufun Kur'an ve Sünnet'e dayandığını delilleriyle ortaya koyar. Ardından Melâmîliğin Kalendarî tavırdan farkını ele alır. Müellif birinci kısımda şeriat ve tarikat kavramlarını açıklayıp tarikatların doğuşuna temas eder, ikinci kısımda "Devre-i Vustâ Melâmîliği" başlığı altında Bayrâmî Melâmîleri'ni anlatır. Burada, tevhid ve kısımlarıyla ilgili açıklamanın yanı sıra Melâmîliğin esaslarını anlatan Sarı Abdullah Efendi'nin "Meslekü'l-uşşâk" adlı uzunca kasidesine ve La'lîzâde Abdülbâki'nin buna yazdığı zeyle de yer verilir. Üçüncü kısımda Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye nisbet edilen son dönem Melâmîliğini anlatan müellif, Harîrîzâde'nin *Tibyân*'daki görüşüne uyarak Nûrû'l-Arabî'nin bir Nakşibendî-Müceddidî şeyhi olduğunu ve Melâmîye-i Nûriyye diye anılan son dönem Melâmîliğinin Nakşibendiyye'nin bir şubesi olarak

kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Eser şeriat-tarikat birlikteliğinin vurgulandığı hâtime ile sona erer. *Kâdiriyye Silsilenâmesi*'nde Kâdiriyye tarikatının kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî'nin hayatı ve halifeleriyle tarikatının silsilesi ve şubeleri ele alınmıştır. Ricâlû'l-gayb, hırka, evrâd ve ezkâr gibi tasavvuf kavramlarının açıklamasının yapıldığı kitapta Kâdiriyye-Eşrefiyye evrâdının metni, tercümesi ve şerhine yer verilmiştir. *Halvetiyye Silsilenâmesi*'nde Hz. Peygamber'den itibaren tarikatın kurucusuna kadar silsilede mevcut şeyhler ilgili kaynaklardaki bilgiler değerlendirilerek tesbit edildikten sonra tarikatın piri Ömer el-Halvetî ve ikinci pîr Yahyâ-yı Şîrvânî'nin hayatı anlatılmış, ardından tarikatın temel esasları, evrâd, ezkâr ve âdâbı üzerinde durulmuştur. Eserin üçte ikilik bölümü Halvetiyye'den ayrılan kollara ve bunların silsilelerine tahsis edilmiştir. Ana kollardan Rûşeniyye'nin ele alındığı bölümde bu kolun kurucusu Dede Ömer Rûşenî'nin Resûl-i Ekrem hakkındaki na'âtı ile tasavvuf tarifleri ve sûfinin özelliklerini içeren iki manzumesi kaydedilmiştir. Eser, yarımlarından dolayı müellifin Hüseyin Vasâf'a teşekkürünün de ihtiva eden bir hâtime ile son bulmaktadır. Serinin dördüncü kitabında sûfî ve tasavvuf kelimelerinin kaynağı, tarifleri, bir kavram olarak ortaya çıkışları üzerinde genişçe durulmuştur.

Sâdik Vicdânî yararlandığı kaynakları ve ilgili çalışmaları çoğunlukla metin içinde, yer yer de dipnotta kaydetmiştir. Kaynaklardaki bilgileri doğrudan aktarmayıp bunları değerlendirmiş, zaman zaman birtakım düzeltmelerde bulunmuş, birbiriyile çelişen bilgiler söz konusu olduğunda kendi tercihini de belirtmiştir. Bu açıdan eser akademik nitelikte bir çalışma sayılabilir. Metinde bazı manzum ifadelere de yer verilmiştir. Eser, İrfan Gündüz tarafından *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye): Melâmîyye Kâdiriyye Halvetiyye Sofi ve Tasavvuf* adıyla Latin harflerine çevrilip sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1995). Müellif *Rifâiyye Silsilenâmesi*, *Mufassal Nakşibendiyye Silsilenâmesi* ve *Mufassal Bektâşîyye Silsilenâmesi* adlı kitapları da neşre-deceğini duyurduğu halde (*Sûfî ve Tasavvuf*, s. 4, not: 1) bunu gerçekleştirememiştir. Bunlardan Rifâiyye ve Nakşibendiyye'ye ait müsveddeleri kayıptır; Bektâşîyye'nin Enderun Kitabevi tarafından yayımlanacağı bildirilmişse de (Sâdik Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri: Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, haz. İrfan Gündüz, s. 257, not: 97) bu yayın henüz gerçekleşmemiştir. Müellifin

neşredilen eserlerindeki ifadelerinden *Be-deviyye Silsilenâmesi* ile (*Tomar-Melâmîlik*, s. 11) *Celvetiyye Silsilenâmesi*'ni de hazırlamakta olduğu veya hazırlamayacağını planladığı anlaşılmaktadır (*Tomar-Halvetîlik*, s. 16, not: 1, 19).

BİBLİYOGRAFYA :

Tomar-Melâmîlik, s. 11, 13; *Tomar-Halvetiyye*, s. 16, not: 1, 19; Sâdik Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Sûfî ve Tasavvuf*, İstanbul 1340-42, s. 4, not: 1; a.mlf., *Tarikatler ve Silsileleri: Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* (haz. İrfan Gündüz), İstanbul 1995, s. 257, not: 97; Semih Ceyhan, "Sâdik Vicdânî", *DİA*, XXXV, 401-402.

REŞAT ÖNGÖREN

TONGA ALP ER

(bk. EFRÂSİYÂB).

TONOZ

Geleneksel mimaride sıkça kullanılan yarım silindirik formunda örtü.

Grekçe'deki *tholostan* (kubbe, yuvarlak yapı) Ortaçağ Rumcası ile Türkçe'ye aktarılan **tonoz** Osmanlı yapı teknolojisine ilişkin kayıtlarda bu şekilde yerleşmiştir. Çoğunlukla dikdörtgen planlı mekânları örten üst yapı unsurdur. Çelik putrel ve betonarme kirşin henüz bulunmadığı geleneksel mimaride uzun açıklıkları tek parçalı atkılarla geçmek statik bakımdan elverişsiz, malzeme kullanımı bakımından ekonomik sayılmadığı için kemerin tekarrürlenerek sürdürülmesiyle daha uygun bir örtü elemanı bulunmuştur. Böylece mekânın planıyla örtüşen içbükey bir kabuk elde edilmiş, bu örtünün taşıyıcı gücü de artırılmış olduğundan bu kabuk aynı zamanda üst katın tabanını teşkil etmiştir. Taşıyıcı işlevi dolayısıyla alt katlarda tercih edildiği gibi aynı doğrultuda uzunlamasına kesintisiz gelişen hacimlerin üzerine de uygulanabilen tek örtü tonozdur. Eğrisel bir örtünün kemer-tonoz ayırımında tanımlanabilmesi için profil şekli ve genişlik ölçüsü yeterli değildir. Bu konudaki bir örtüye tonoz denebilmesi için derinliğin açıklıktan daha fazla olması gerekir. Bu özelliklere uygun örtücü unsur profili ve örttüğü alanın planına bağlı şekilde değişen biçimler sunduğundan her defasında ortaya çıkan çözümler farklı adlarla anılmaktadır. Karşılaşma ve bağlantı tarzlarına göre aynalı / manastır, kaburgalı, mâil / eğri, çapraz / verrev, halka, haç, tekne, yıldız, yelpaze bunlardan birkaçıdır.